

10.Одеков О.А. Орогенные структуры Каспийско-Копетдагского региона (тектоника, история развития, механизм формирования и классификация в связи с нефтегазоносностью). Ашхабад, ЫЛЫМ, 1971.

QARABAĞDA AZƏRBAYCANIN DAĞ-MƏDƏN SƏNAYƏSİNİN MİNERAL-XAMMAL EHTİYATLARI

Əfəndiyeva Z.C. Davudov Ü.İ.
efendi2005@rambler.ru; umuddavudov305@gmail.com

Xülasə: Müstəqil Azərbaycan Respublikasının sosial və iqtisadi inkişafı üçün mineral ehtiyatların mənimsənilməsi çox böyük iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, faydalı qazıntılar sənaye sahələrinin əsasını təşkil edir. İqtisadiyyatda istifadə olunan təbii ehtiyatların 70% mineral xammalların payına düşür ki, bunları da dağ mədən sənayesi çıxardır.

Azərbaycanda bütün sənaye sahələrinin artan tələbatını ödəmək üçün respublikamızın dağ-mədən sənayesi sürətlə inkişaf etdirilməlidir. Respublikamızın sənaye əhəmiyyətli faydalı qazıntı yataqları mədən sənayesini inkişaf etdirmək üçün böyük balans ehtiyatlarına malikdir, o cümlədən Qarabağ iqtisadi rayonu.

Hazırda Qarabağ bölgəsində yenidən tədqiqi üçün geoloji kəşfiyyat işləri böyük əhəmiyyət kəsb edə bilər. Bu, iqtisadiyyatın inkişafı üçün zəruri olan müxtəlif növ yeni faydalı qazıntı yataqlarının aşkar edilməsi deməkdir.

Qarabağın zəngin faydalı qazıntı yataqlarının gələcəkdə işlənməsi bölgənin yenidən bərpaasını təmin etməklə yanaşı ölkəmizin mineral xammal ehtiyatlarının ixrac potensialını nəzərə çarpacaq dərəcədə gücləndirə bilər. Azərbaycan iqtisadiyyatında qiymətli metallar və tikinti materialları aparıcı rol oynadığından onların ixracı kifayət qədər artırıla bilər.

Açar sözlər: Qarabağ, dağ-mədən, faydalı qazıntı, mineral xammal, filiz və qeyri filiz yataqları

Qarabağ Kiçik Qafqazın cənub-şərq hissəsində yerləşir. Şimalda Murovdağ silsiləsi (hündürlüyü 3724 m-ə qədər), mərkəzdə, qərbdə və cənubda Qarabağ silsiləsi (hündürlüyü 2725 m-ə qədər) uzanır. Bu bölgə filiz və qeyri-filiz faydalı qazıntılarla zəngin dir. Aşağıda bu yataqlar haqqında məlumatlar verilmişdir.

Göydərə xromit yatağı Kiçik Qafqazda ən böyük yataqlardan biridir. Kəlbəcər rayon mərkəzindən şimal-qərbdə yerləşir. Yatağın ərazisi şimal-şərqdən və şərqdən bir sıra gabbro-amfibolitlərlə təmasda olan yüksək serpentineləşmiş qarşurqitlərdən ibarətdir. Göydərə yatağının filiz cisimləri serpentineləşmiş dunitlərin linzavari sahəsi ilə məhdudlaşır. Burada xromit filiz cisimləri bir-birindən təcrid olunmuş oval, daha az linzavari yuvalarla təmsil olunur.

Filizlərdə komponentlərin tərkibinin miqdarı aşağıdakı kimidir: Cr_2O_3 - 43,1÷52,2%; FeO - 12,5÷16,4%; SiO_2 :- 5,77÷5,94%; CaO - 0,17÷0,37%; SO_3 - 0,01÷0,03%; P_2O_5 - 0,01÷0,02%.

Dəmirli porfir mis yatağı Ağdərə inzibati rayonunun eyniadlı kəndi yaxınlığında yerləşir. Geoloji quruluşuna görə yataq bat andezitləri və bazalt andezit porfiridləri və onların müxtəlif piroklastolitləri, riodasitlər və onların tufları inkişaf etmişdir. Yatağın ümumi sahəsinin əhəmiyyətli hissəsini tutan törəmə kvarsitlər demək olar ki, hər yerdə minerallaşır - onların tərkibində mis, molibden, həmçinin qızıl və gümüş vardır.

Yatağın şərq hissəsində, təqribən 2 km^2 sahəni əhatə edən çoxlu sayda minerallaşmış zonalar mis - 0,1-3,0% və molibden - 0,002% olan nisbətən zənginləşdirilmiş filizli intervallar müəyyən edilmişdir, qalınlığı 5 - 30- 40 m və daha çox, qızıl (0,2 q/t, bəzən 1-5 q/t) və gümüş (0,2 q/t) vardır. Bundan əlavə, uzunluğu 30-50-dən 100-150 m-ə qədər 1,0-10,0 m qalınlığında və qızılın tərkibi 0,2-5,2 q/t, gümüşün tərkibi 1,8- 64 q/ t olan bir neçə sulfid-kvars damarları və damar zonaları vardır

İlkin filiz minarları pirit, xalkopirit, molibdenit, bornitdir. Qeyri-metal minerallara kvarts, serisit, kaolinit, xlorit, gips, anhidrit, seolit və s. daxildir. Porfir mis növünə aid olan Dəmirli yatağı çox perspektivli yataqdır. Dəmirli yatağının təxmini ehtiyatı 453,75 min ton təşkil edir.

Mehmana qurğuşun-sink yatağı eyniadlı kəndin qərb hissəsinin yaxınlığında yerləşir. Yataq damar tipinə aiddir. Tədqiq edilmiş damarlardan ən perspektivli Kurguşun-Saker, "B", Spiridonovskaya, Dmitrievskaya və Novayadır.

Damarların əsas filiz mineralları qalenit və sfaleritdir, qalenit çox vaxt sfaleritə nisbətən üstünlük təşkil edir, həmçinin pirit, xalkopirit, tennantit, bornit, xalkosit və s. iştirak edir. Qeyri-filiz mineralları müxtəlif nisbətlərdə damarın əsas kütləsini təşkil edən kvarts və kalsitlə təmsil olunurlar və nisbətən az miqdarda dolomit də mövcuddur.

Filizlərdə qızıl, gümüş, kadmium, indium, selen, tellur, tallium, qallium və vismut var. Qızıl və gümüş Mehmana yatağının bir çox filiz damarlarında vardır. Qızılın yüksək konsentrasiyası xalkopiritin miqdarının artdığı filiz sahələri ilə məhdudlaşır. Sərbəst qızıl xalkopirit-pirit, sfalerit-xalkopirit, sfalerit xassəli, maqnetit-sulfid filizlərində olur ki, bu da mineralaşmanın bütün mərhələlərində qızılın ayrılmasını mühakimə etməyə imkan verir. Mehmana yatağının sənaye kateqori- yaları üzrə ehtiyatları 65,7 min ton təşkil edir.

Ağdərə kolçedan polimetal yatağı Ağdərə Qarabağda ən maraqlı kolçedan polimetal formasialı yataqlarından biridir. Yatağın geoloji quruluşunda lavalar, lava breksiyaları, tuflar, andezit və dasitlərdən ibarət tuf brekçiyaları, onların birləşmələri, tufitlər, tuf qumdaşları iştirak edirlər.

Yataq təbəqəşəkilli formaya malikdir. 65 m-ə qədər məsafədə, qalınlığı 0,2-dən 4,5 m-ə qədər izlənilir, dərinliyi ilə filiz yatağının uzunluğu 120-130 m-dir. Damarcıqda yayılmış filizlərdə pirit (80-90%), sfalerit (6-15%), qalenit (8-14%) və xalkopirit (1-4,5 təşkil edir. Kiçik filiz minerallarına argentit, sərbəst gümüş, sərbəst qızıl, tennantit, tetraedrit, enargit və başqaları, qeyri-metal minerallara isə kvars, seritit, alunit, barit, kalsit və xlorit daxildir. Yatağın damarcıqda yayılmış filizlərində polimetalların miqdarı 3,46% təşkil edir.

Qızılbulaq qızıl-mis-kolçedan yatağı rayon mərkəzi Ağdərədən 35 km qərbdə, Sərsəng su anbarının sağ sahilində yerləşir. Morfostruktur quruluşuna əsasən üç filiz cismi fərqləndirilir.

Filizlərə xalkopirit (5÷10-dan 70÷75%-ə qədər), pirit (2,0-50÷55%), markazit, arsenopirit, melnikovit, sfalerit, qalen, bornit, xalkosit daxildir. Filizlərin əhəmiyyətli kütləsi kvars və karbonat minerallarıdır. Mineral tərkibinə görə Qızılbulaq yatağı kolçedan yataqlarının xarakterik nümayəndəsidir.

Qızılbulaq filizlərinin tərkibində olan qızılın miqdarı sərbəst vəziyyətdədir və qızılın yalnız kiçik bir hissəsi, bəlkə də, incə dispers vəziyyətdədir və ya qismən pirit, xalkopirit və ya digər sulfidlərin tərkibinə daxildir. Qızılbulaq yatağının sənaye kateqoriyaları üzrə qızıl ehtiyatı 13,6 min tondur.

Zod qızıl yatağı inzibati baxımdan yatağın böyük hissəsi (təxminən 70%) Azərbaycan Respublikasının Kəlbəcər rayonun ərazisində yerləşir. Şimal və şimal-qərbdən yatağın ərazisi Ermənistanla həmsərhəddir. Filiz cisimləri damar zonaları və

sulfid minerallaşması və linzaşəkili cisimlərlə təmsil olunur. Filiz cisminin qalınlığı 1-2 m-dən 30-50 m-ə qədər dəyişir.

Əsas hipogen filiz mineralları pirit, arsenopirit, markazit, sfalerit, pirrotit, xalkopirit, antimonit və filizlərdə qızılın, gümüşün, misin, qurğuşun, civənin və vismutun telluridlərinə rast gəlinir. Filizlərin faydalı komponentləri qızıl, gümüş, tellur, vismut, mis və sinkdir. Qızıl əsasən sulfidlərdə cəmləşir. Qızılın demək olar ki, 79%-i pirit (58%) və arsenopirit (21%) ilə əlaqələndirilir. Qızılın böyük əksəriyyəti (95,98%) sərbəst formada və tellur ilə birləşmələr şəklində olur. Zədalı qızıl yatağının sənaye kateqoriyaları üzrə təxmin edilən ehtiyatları 150 tondur.

Vejnəli qızıl yatağı Vejnəli kəndinin yaxınlığında Zəngəlan rayonunda yerləşir. Morfoloji cəhətdən qızıl filizləri damarlar və damar zonaları ilə təmsil olunurlar. Əhəmiyyətli sulfid minerallaşmasına və yüksək qızıl tərkibinə malik hidrotermal dəyişdirilmiş süxurların zonaları da inkişaf etmişdir.

Qızıl əsasən kvarts-sulfid damarlarında, bəzən tərkibində karbonatlar olan, nadir hallarda süxurların əzilməsi və aşınması silisləşmiş zonalarında lokallaşdırılır. Zonalarda və damarlarda qızılın miqdarı bir neçə on q/t-a qədər dəyişir, çox vaxt 100 q/t və ya daha çox olur ki, bu da filiz sütunlarının əmələ gəlməsini əvvəlcədən müəyyən edir. Gümüşün miqdarı 100 q/t və daha çox, mis - 0,1-1,0%, qurğuşun və sink (10-15%) qədərdir.

Vejnəli yatağının filizlərinin əsas sənaye mineralı qızıldır. Pirit, xalkopirit, qalenit, qurğuşun və gümüş telluridləri ilə birlikdə kvarts damarlarında, hidrotermal zonalarında rast gəlinir. Sərbəst qızılta gümüşün miqdarı 8,5-18,5% arasında dəyişir. Qızıl həm sərbəst element şəklində, həm də xalkopirit və pirit sulfidləri ilə əlaqədar olaraq, aşkar edilir.

Vejnəli yatağının sənaye kateqoriyaları üzrə qızıl ehtiyatları 6,5 min tondur.

Nəticə: Yeni faydalı qazıntı yataqlarının istismara verilməsi respublikamızda dağ-mədən sənayesinin inkişafına əhəmiyyətli töhfə verər bilər ki bu da dövlət gəlirlərinin neft sektorundan asılılığını aradan qaldırılmasına səbəb ola bilər. Həmçinin işgaladan azad olmuş rayonlarda mədən sənayesinin müxtəlif sahələrinin tam potensialı ilə inkişaf etdirilməsi regionların bir çox problemini həll etmiş olar və Azərbaycanın yüksək sürətlə inkişafını təmin edər.

ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1. Əfəndiyeva Z.C. “Azərbaycanın işğaldan azad olmuş ərazilərində olan faydalı qazıntılar”. Münaqişədən sonrakı vəziyyətlərdə yenidən qurma və bərpa üzrə beynəlxalq konfrans, Bakı, 2021, s.91-94
2. Али-заде Ак А. Минерально-сырьевые ресурсы Азербай-джана и перспективы их развития // Горный журнал, 2020, №8, с. 8-13.
3. Геология Азербайджана. Нафта Пресс, Баку, 2003, Т.VI. Полезные ископаемые, 576 с.
4. Исмаил-заде А. Д. Главные проблемы и перспективы металлогении Азербайджана в XXI веке // Известия УГГУ. 2016, Вып. 4(44). с.13–17.
5. Каландаров Б.Г. Геохимические особенности руд месторождений полиметаллических формаций Малого Кавказа / Вестник Бакинского Университета, 2006, № 3, с. 99-112.
6. Минерально-сырьевые ресурсы Азербайджана. Озан, Баку, 2005, 807 с.
7. Отчет геологической службы Министерства экологии и природных ресурсов Азербайджана за 2016 г. (территориальный геологический фонд), Баку. 90. с.
8. Природные ресурсы Азербайджана // Образовательный портал. URL : <http://worldofscience.ru/geografija-mira/21geografija-azerbajdzhana/503-prirodnye-resursyazerbajdzhana.html>
9. Хэ Цзысинь, Чжан Даньдань, Лю Миньи, Ли Цзяньсин. Минерально-сырьевая база Китая // Горный журнал, 2017, № 7, с. 32–38
10. Шекинский Э. М. Минерально-сырьевая база Азербайджана // Советская геология, 1977, № 10, с.16–27.
11. Эфендиева З.Дж. Информационный справочник о месторождениях полезных ископаемых Азербайджана. Баку, АГУНП, 2016, 57с.
12. Geology and Mineral Resources of Azerbaijan. New York United Nations, 2000, 216 p.
13. Mariuzs Krzak. Is the EU’s Resource Base of Copper Ore Deposits Large? A Fuzzy Set Theory Approach By // *Resources*, 2021, 10 (2). p.11.